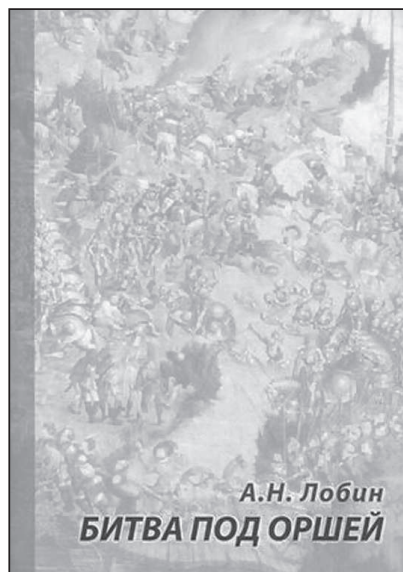

АЛЯКСАНДР КАЗАКОЎ

Паляванне на «Аршанскі міф»

Выданне, якое разглядаецца:

Лобин А. Н. *Битва под Оршей 8 сентября 1514 года*. СПб.: Общество памяти игумении Таисии, 2011.

Аршанская бітва 1514 г. — адна са спецыфічных старонак айчынай гісторыі. З аднаго боку, падзея з’яўляецца агульнавядомай. З іншага боку, як гэта часам і бывае з падзеямі такога кшталту, яна не падвяргалася грунтоўнаму вывучэнню ў беларускай гістарыяграфіі. Наогул, мілітарная гісторыя эпохі позняга Сярэднявечча і ранняга Новага часу ў Беларусі прадстаўлена хіба што адной асобай Юрыя Бохана, які даследуе ўзбраенне, тактыку і структуру войска. Адпаведны кірунак значна лепш развіты ў Расіі. Таму не дзіва, што першай крытычнай працай аб Аршанскай бітве мы абавязаныя расійскай гістарыяграфіі.

Аляксандр Казакоў — кандыдат гістарычных навук. Кола навуковых інтарэсаў ахоплівае палітычную і сацыяльную гісторыю Вялікага Княства Літоўскага і міграцыйныя працэсы ва Усходняй Еўропе ў эпоху позняга Сярэднявечча і ранняга Новага часу, гістарычную антрапаніміку. У «ARCHE» друкуецца ўпершыню.

Аўтар манаграфіі Аляксей Лобін ставіць сваёй галоўнай задачай разбу- рэнне «аршанскага міфа» і стварэнне аб'ектыўнай карціны падзей (с. 212). Неаднаразова на старонках сваёй кнігі ён крытыкуе непрафесійны падыход у асвятленні знакамітай бітвы, адзначае панаванне ідэалагічных штампаў і палітычную ангажаванасць беларускіх «нацыянальна арыентаваных» аўтараў, якія праслаўлялі бліскучую перамогу над ворагам-маскавітам. У прыватнасці, А. Лобін піша, што заклікі адрадцаў традыцыю святкавання бітвы гучаць нават з вуснаў гісторыкаў, якія маюць навуковыя ступені. Прычым сярод апошніх ён называе нават Міколу Ермаловіча і Уладзіміра Арлова! (с. 5—6)

Месца падзей мінулага ў гістарычнай памяці народаў, распаўсюджанне міфаў (напрыклад, пра ледзве не перамогу расійскай арміі ў Барадзінскай бітве 1812 г.) і іх эксплуатацыя зацікаўленымі коламі — гэта асобная тэма, якая выходзіць за межы ўласна гістарычнага даследавання. У рамках жа дадзенай рэцэнзіі паспрабуем ацаніць саму навуковую вартасць працы А. Лобіна. Аўтар прапануе і абараняе два асноўныя тэзісы: 1) колькасць маскоўскага войска на аршанскім полі была значна меншай за 80 тыс., як гэта прынята лічыць; 2) Аршанская бітва не мела таго палітычнага і стратэгічнага значэння, якое ёй прыпісваюць.

Манаграфія агульным аб'ёмам 260 старонак прысвечаная не толькі самой Аршанскай бітве, але і ўсёй вайне паміж Вялікім Княствам Маскоўскім і Вялікім Княствам Літоўскім 1512—1522 гг., якую прапануецца называць «Смаленскай вайной» (с. 22). Акрамя падрабязнага апісання і аналізу баявых дзеянняў, аўтар таксама спыняецца на стане ўзброеных сіл абедзвюх дзяржаў, тактыцы і ўзбраенні войскаў. Вялікай заслугай А. Лобіна з'яўляецца прыцягненне шырокага кола нарратыўных і дакументальных крыніц, у тым ліку матэрыялаў т. зв. Таемнага прускага архіва і нават паведамленняў венецыянскага гісторыка Марына Санута Малодшага. Неабходна адзначыць, што некаторыя з крыніц выкарыстоўваюцца для вывучэння вайны 1512—1522 гг. упершыню. Аўтар паслядоўна разглядае два няўдалыя паходы на Смаленск вялікага князя маскоўскага Васіля III, кампанію 1514 г. і баявыя дзеянні 1515—1520-х гг. За выключэннем знешнепалітычнага значэння Аршанскай бітвы, невайсковыя аспекты канфлікту амаль не закранаюцца. Нягледзячы на гэта, на сённяшні дзень манаграфія А. Лобіна — найгрунтоўнейшае даследаванне самай працяглай вайны паміж Масквой і Вільняй перыяду канца XV — першай паловы XVI ст.

Калі казаць пра навацыі, то нельга не ўзгадаць прапанаваную аўтарам версію дыспазіцыі сіл Вялікага Княства Літоўскага на аршанскім полі. А. Лобін пераканаўча даводзіць, што палякі занялі левае крыло, а вялікакняскае паспалітае рушэнне — правае, а не наадварот. Аднак размяшчэнне А. Лобіным артылерыйскай засады не на краі правага фланга, а паміж правым флангам і цэнтрам, даволі дыскусійнае.

Наватарскай асаблівасцю даследавання з'яўляецца спроба аўтара высветліць колькасць сіл з абодвух бакоў у асобных вайсковых аперацыях. Пры гэтым А. Лобін прымяняе ўласную методыку, пра якую будзе сказана ніжэй. Нельга

не адзначыць даволі арыгінальны падыход да разліку колькасці ўдзельнікаў няўдалага штурму Смаленска ў 1513 г. Перад атакай Васіль III выдаў сваім ратнікам 3 бочкі піва і столькі ж бочак віна. Гэтага ім хапіла для таго, каб напіцца «допьяна». На думку аўтара, дасягнуць такога стану можна было, спажыўшы 1,5 літры піва і 1,5 літры мёду. Зыходзячы з аб'ёму тагачаснай бочкі даследчык называе колькасць удзельнікаў штурму — не больш за 1 тыс. чалавек (с. 46—47).

Аднак у цэнтры ўвагі А. Лобіна знаходзіцца прынцыповае пытанне аб памежах армій, якія сустрэліся 8 верасня 1514 г. пад Оршай. Адным з найважнейшых вынікаў даследавання з'яўляецца змяншэнне колькасці войска Вялікага Княства Літоўскага з шырокавядомых 30—35 да прыблізна 12 тыс. чалавек (с. 135). Да такой высновы аўтар прыходзіць у выніку супастаўлення дакументальных і нелетапісных нарратывных крыніц, што заслугоўваюць даверу. Сярод апошніх — попісы рот наймітаў з пазначэннем іх дакладнай колькасці, рашэнні вялікага князя Жыгімонта Старога і радных паноў аб зборы шляхецкага апалчэння, а таксама паведамленні сучаснікаў.

Войска пад камандаваннем князя Канстанціна Астрожскага складалася галоўным чынам з наступных кантынгентаў: найманая кавалерыя і пяхота, надворная харугва (таксама найміты), добрахвотнікі з Польшчы і паспалітае рушэнне. Менавіта апошняя катэгорыя кепска паддаецца падліку. Высновы наконт яе колькасці грунтуюцца на спісе адрасатаў ліста Жыгімонта Старога з загадам аб зборы апалчэння і паведамленнях пра тое, што шляхта з'язджалася на вайну вельмі марудна. Паказчыкам гэтай маруднасці, акрамя паведамленняў сучаснікаў, на думку А. Лобіна служаць тры дваранскія рэстры (спісы дваран Жыгімонта Старога): два ад 15 чэрвеня і адзін ад 18 ліпеня 1514 г. (с. 128—129). Тут даследчык памыляецца, бо не бачыць розніцы паміж уласна дваранамі вялікага князя і ўвогуле шляхтай, абавязанай служыць на вайне. У двух з трох рэстраў пералічаныя імёны дваранаў з пазначэннем колькасці ваяроў, якіх яны выстаўляюць, а таксама сумамі грошай на іх утрыманне. Але ж вядома, што шляхецкае апалчэнне павінна было пэўны час з пачатку збораў само сябе ўтрымліваць. Акрамя таго, як відаць з аналагічнага дакумента ад 1509 г., далёка не ўсе дваране маглі мець маёнткі¹ і, адпаведна, не былі абавязаныя ўдзельнічаць у абароне земскай. Відавочна, што двор вялікага князя як кола ягоных асабістых слуг мабілізаваўся на вайну за кошт скарба. А. Лобін нават заўважае, што ў рэстрах фігуруюць асобы з тых зямель, якіх загад аб зборы апалчэння не датычыўся (с. 236, спасылка 296).

У адрозненне ад войска К. Астрожскага, верагодных звестак аб колькасці ўдзельнікаў Аршанскай бітвы з маскоўскага боку крыніцы не захавалі. Тым не менш, А. Лобін паспрабаваў яе вызначыць.

У той час у Вялікім Княстве Маскоўскім ішло актыўнае фармаванне памеснай сістэмы. Сутнасць яе заключалася ў наступным. Феодалы («помещики») надзяляліся зямлёй ва ўмоўнае трыманне («поместье»). За гэта яны павінны

¹ Lietuvos Metrica. Kn. 8 (1499—1514) / Parengė A. Baliulis ir kt. Vilnius, 1994. L. 163—166.

былі несці вайсковую службу. З цягам часу сфармаваліся мясцовыя (гарадскія) карпарацыі памешчыкаў. У іх уваходзілі феадалы (у асноўнай сваёй масе — «дети боярские»), якія мелі аселасць у пэўнай мясцовасці. Напрыклад, калі мы кажам аб каломенскай служылай карпарацыі, маюцца на ўвазе дзеці баярскія, што трымалі памесці ў Каломенскім уездзе.

Кожны памешчык павінен быў служыць на кані і выстаўляць у войска колькасць ваяроў (баявых халопаў), адпаведную памерам сваіх уладанняў. Памесная конніца была асновай узброеных сіл Вялікага Княства Маскоўскага ў XVI ст. Сваёго росквіту памесная сістэма дасягнула пры Іване IV. У гэты час крыніцы фіксуюць колькасны склад мясцовых карпарацый, а таксама нормы службы. На пачатак XVI ст. такія дадзеныя ўвогуле адсутнічаюць. Таму колькасць маскоўскага войска, як агульная, так і ў кожнай канкрэтнай кампаніі, з'яўляецца дыскусійным пытаннем.

Асновай для падлікаў А. Лобіна стала вельмі каштоўная крыніца — рэестры палонных масквічоў у Вялікім Княстве Літоўскім, якія знаходзяцца сярод матэрыялаў Метрыкі². Гэтыя дакументы ўяўляюць сабой пералік імёнаў вязняў, як жывых, так і памерлых. У большасці выпадкаў прысутнічае інфармацыя пра месца захопу палоннага, у меншасці — пра яго прыналежнасць да пэўнай служылай карпарацыі. Захаваліся ўсяго 4 такія рэестры: 1518, 1519, 1525 і 1538 гг. Акрамя таго, А. Лобін выкарыстоўвае яшчэ адзін падобны спіс, складзены, імаверна, адразу пасля Аршанскай бітвы. Ён утрымліваецца ў т. зв. «Летапісе Красінскага»³.

Якім жа чынам аўтар вызначае колькасць маскоўскага войска ў Аршанскай бітве? Усяго, паводле аўтара, у рэестрах палонных згадваюцца 15 гарадоў (за выключэннем гарадоў Наўгародскага рэгіёна). А. Лобін бярэ дадзеныя пра колькасць адпаведных служылых карпарацый за 1563—1572 гг. і атрымлівае агулам 4592 чалавекі. Зыходзячы з таго, што ў пачатку стагоддзя памеры карпарацый *a priori* не маглі быць большымі, чым у другой яго палове, аўтар лічыць гэтую лічбу максімальнай. Сюды дадаецца прыкладная колькасць ратнікаў «гасударова двара» і наўгародскага кантынгенту (наконт апошняга аўтар робіць «осторожное предположение» (с. 101)). Атрыманая сума памнажаецца на два, бо кожны памешчык прыводзіў з сабой у сярэднім аднаго баявога халопа. Аўтар не тлумачыць, чаму менавіта такая норма ўзятая за аснову, а толькі дае спасылку на працу іншага даследчыка (с. 103). Гэта вельмі дзіўна, бо такі паказчык, як колькасць баявых слуг, вызначальным чынам уплывае на агульны памер войска. Нарэшце, да атрыманай сумы дадаецца адвольна ўзятая колькасць служылых татар (400—500 чал.), і ў выніку атрымліваецца 16 тыс. чал. З улікам аб'ектыўных і суб'ектыўных фактараў, якія памяншалі войска, А. Лобін называе

² Антонов А.В., Кром М.М. Списки русских пленных в Литве первой половины XVI века // Архив русской истории. Вып. 7. 2002. С. 149—196.

³ Полное собрание русских летописей (ПСРЛ). Т. 17. Западнорусские летописи. СПб., 1907. Слп. 186—188.

канчатковую лічбу: 11—12 тыс. чал. меў пад сваім камандаваннем ваявода Іван Андрэевіч Чалядзін (с. 104).

Прапанаваны метад разліку маскоўскага войска можна крытыкаваць на кожным этапе. Аднак дастаткова будзе звярнуць увагу на зыходны пункт арыфметычнага ланцужка — колькасць служылых карпарацый, прадстаўнікі якіх удзельнічалі ў бітве. У рэестрах палонных масквічоў, што знаходзяцца сярод дакументаў Метрыкі, згаданыя 173 удзельнікі Аршанскай бітвы. Як было заўважана М. Кром і А. Антонавым, гэтыя спісы няпоўныя⁴. Некаторых імёнаў, што фігуруюць у рэестры з «Летапісу Красінскага», мы сярод матэрыялаў Метрыкі не знаходзім. Таму гэтыя дзве крыніцы дапаўняюць адна адну, і тут неабходная адмысловая праца па іх супастаўленні, якую яшчэ належыць прарабіць. Больш за тое, у метрычных рэестрах згаданыя некалькі дзясяткаў вязняў, месца захопу якіх не называецца. Магчыма, і сярод іх былі ўдзельнікі Аршанскай бітвы. Адразу пасля перамогі Жыгімонт Стары адправіў манархам еўрапейскіх краін некаторых знатных маскавітаў у якасці прэзенту⁵. Невядома, колькі палонных пераможцы развезлі «по иманях князских и панских» і «в еестр не хотели писати»⁶.

Ацэньваючы колькасць маскоўскага палону, сам А. Лобін, не схільны да перабольшвання, называе агульную лічбу ў 380 дзяцей баярскіх (без уліку простых людзей). Нават калі з гэтай высновай пагадзіцца (а ёсць і іншыя дадзеныя, напрыклад, каля 600), то атрымліваецца наступны расклад: з 380 палонных толькі 47, г. зн. каля 12 %, згадваюцца з пазначэннем мясцовасці (*падлікі нашы* — А. К.). Прычым 16 дзяцей баярскіх адносяцца да гарадоў Наўгародскай зямлі. Такім чынам, на астатнюю масу палонных прыпадае 31 чалавек з 16 гарадоў. А. Лобін дарэмна ўключае ў гэты спіс Рослаў, пра што будзе сказана ніжэй, і па невядомай прычыне ігнаруе прысутнасць дзяцей баярскіх з Калугі і Тарусы (с. 99). Неабходна адзначыць, што 8 з 16 гарадоў прадстаўленыя толькі адным чалавекам. Ці ёсць якія-небудзь падставы сцвярджаць, што сярод соцен «нелакалізаваных» палонных адсутнічалі прадстаўнікі іншых служылых карпарацый? Хутчэй, можна дапусціць адваротнае. Прыведзеныя вышэй аргументы не дазваляюць прыняць прапанаваную А. Лобіным колькасць памеснай конніцы, а, значыць, і колькасць усяго маскоўскага войска пад Оршай, як хаця б прыблізна імаверную.

У працяг гэтых разважанняў неабходна спыніцца яшчэ на дзвюх істотных акалічнасцях.

Па-першае, у пачатку XVI ст., калі памесная сістэма толькі фармавалася, захоўвалася і землеўладанне на вотчынным праве. Цяжка ўявіць, каб вотчыннікі не былі абавязаныя служыць на вайне. Але ў падліках А. Лобіна яны ўвогуле адсутнічаюць. Трэба, аднак, пагадзіцца з аўтарам у тым, што згаданы ў рэестры сын баярскі «из Коломны родом» мог увогуле не быць членам каломенскай слу-

⁴ Антонов А. В., Кром М. М. Списки русских пленных ... С. 153

⁵ Зимин А. А. Россия на пороге нового времени. М., 1972. С. 169.

⁶ ПСРЛ. Т. 17. СПб., 1907. Слп. 188.

жылай карпарацыі (с. 98). З іншага боку, гэта яшчэ больш ставіць пад сумненне метада падліку колькасці войска па колькасці гарадоў.

Па-другое, трэба ўлічваць тэрытарыяльную структуру Вялікага Княства Маскоўскага тых часоў, а менавіта падзел дзяржавы на ўдзелы. А. Лобін называе толькі Старадубскае і Ноўгарад-Северскае княствы. Аднак існавала яшчэ некалькі ўдзелаў, якімі валодалі сваякі Васіля III. У рэестры палонных згадваюцца дзеці баярскія з Волака Ламскага (уладанне князя Фёдара) і Калугі (уладанне князя Сямёна). Наколькі сістэма фармавання войскаў удзельных князёў была інтэгравана ў агульнамаскоўскую? Наколькі была развіта памесная сістэма ва ўдзелах? На жаль, А. Лобін не ставіць гэтых пытанняў, на якія цікава было б атрымаць адказы ў сувязі з разважанымі пра колькасць маскоўскага войска пад Оршай.

А. Лобін выкарыстоўвае і іншую метадку вызначэння памеру арміі, якая грунтуецца на колькасці ваяводаў і галоў (камандзіраў падраздзяленняў) у іх падначаленні. Асноўнай крыніцай, што дазваляе рэалізаваць гэты падыход, з'яўляюцца разрадныя кнігі. Гэта сукупнасць пагадовых запісаў аб распараджэннях маскоўскага ўрада па прызначэнні асоб на ваенную, цывільную і прыдворную службу, па адпраўцы войскаў супраць непрыяцеля з паведамленнем напрамкаў іх руху і пералікам ваяводаў. Зыходзячы з прыкладнай колькасці ратнікаў пад камандаваннем аднаго галавы і галоў пад камандаваннем аднаго ваяводы можна вызначыць агульны памер войска, лічыць А. Лобін. Цяжкасць у тым, што ў разрадных запісах пачатку XVI ст. галовы не фіксаваліся. Акрамя таго, памер атрада ў падначаленні аднаго галавы мог вар'іраваць ад дзесяткаў да соцень. Тут аўтар зноў абапіраецца на пазнейшыя дадзеныя і зыходзіць з чыста разумовага тэзіса аб тым, што ў пачатку XVI ст. лічбы не маглі быць большымі, чым праз паўстагоддзя. У выніку атрымалася, што маскоўскае войска пад Оршай складала максімум 11—14 тыс. ваяроў. Гэты вынік, заўважае аўтар, прыблізна супадае з тым, што дае падлік па колькасці служылых карпарацый (с. 104).

Апісанья вышэй метады падліку колькасці войска былі прапанаваныя А. Лобіным раней у адным з артыкулаў⁷. Гэтая праца выклікала дыскусію, падчас якой выказваліся як падтрымка, так і даволі істотная крытыка інавацыі. У прыватнасці, спецыяліст па ваеннай гісторыі Мікалай Смірноў лічыць, што вызначаць памеры армій у пачатку XVI ст., зыходзячы з рэтраспектыўных дадзеных аб служылых карпарацыях, нельга. У пачатку стагоддзя памесная сістэма толькі фармавалася і многіх служылых гарадскіх карпарацый у класічным разуменні тады ўвогуле не існавала. Што тычыцца колькасці маскоўскага войска пад Оршай, М. Смірноў мяркуе, што лічбы А. Лобіна бліжэйшыя да рэальнасці за шырокавядомыя 80 тыс., але лічыць, што высветліць сапраўдны памер арміі

⁷ Лобин А. К вопросу о численности вооруженных сил Российского государства в XVI в. // *Studia Slavica et Balcanica Petropolitana* = Петербургские славянские и балканские исследования. 2009. № 1—2. С. 45—78.

з дапамогай прапанаваных ім методык немагчыма⁸. Больш за тое, на думку М. Смірнова, без адкрыцця новых крыніц пытанне пра колькасць узброеных сіл Маскоўскай дзяржавы ў XVI ст. адназначна вырашана не будзе⁹. А. Філюшкін, аўтарытэтны Санкт-пецярбургскі гісторык, крытыкуе падыход А. Лобіна да падліку колькасці войска па колькасці ваявод і галоў. На яго думку, адсутнасць галоў у разрадных роспісах за першую палову XVI ст. і вялікая разбежка памераў атрадаў у іх падначаленні (50—300 чал.) «во многом сводит этот метод на нет»¹⁰. Трэба дадаць, што адносна маскоўскага войска ў Аршанскай бітве вядомая толькі колькасць ваявод, прычым недакладная.

З улікам прыведзеных вышэй контраргументаў высновы А. Лобіна пра памеры маскоўскай арміі пад Оршай выглядаюць больш чым сумнеўна. Відавочна, што 80 тыс. — гэта перабольшванне, якое было зроблена свядома ў канцылярыі Жыгімонта Старога з мэтай прадэманстраваць веліч перамогі і ў цэлым маштабнасць падзеі. Па падобных прычынах і войска Вялікага Княства Літоўскага «дасягнула» 30—35 тыс. чал., што аўтар выдатна прадэманстраваў (с. 133—134, 166—167). Увогуле, пытанне мабілізацыйных магчымасцяў Вялікага Княства Маскоўскага вельмі дыскусійнае. Па прычыне недахопу крыніц існуюць розныя меркаванні наконт колькасці яго ўзброеных сіл у XVI ст. Называюцца лічбы, якія дасягаюць 100 і болей тыс. чалавек. А. Лобін адстойвае ідэю аб нешматлікасці маскоўскага войска. Даследчык перакананы, што ў першай палове XVI ст. яно не магло перавышаць агулам 20—30 тыс. чал. (с. 35—36). Аўтар гэтых радкоў таксама не з’яўляецца прыхільнікам перабольшвання памераў узброеных сіл дзяржаў той эпохі, у прыватнасці, Вялікага Княства Маскоўскага. Але трэба прызнаць, што пытанне аб колькасці яго войска, як агульнай, так і ў Аршанскай бітве, застаецца адкрытым.

У якасці дадатковага аргумента на карысць роўнасці сіл з абодвух бакоў гучаць словы А. Лобіна пра тое, што Жыгімонт пакінуў пры сабе пад Барысавам 4 тыс. ваяроў. Зрабіў ён гэта «справедливо полагая, что выделенных сил вполне хватит, чтобы разбить 11—12 тыс. московитов» (с. 142). Па-першае, Жыгімонт не быў ваеначальнікам і наўрад ці ўвогуле штосьці вырашаў у прысутнасці аўтарытэтнага правадыра — Канстанціна Астрожскага. Па-другое, са слоў А. Лобіна вынікае ўпэўненасць Жыгімонта ў тым, што вораг не адступіць, а абавязкова будзе змагацца. Калі нават і былі пэўныя гарантыі такога развіцця падзей, дасылаць сілы супраць непрыяцеля паводле прынцыпу парытэту, ды яшчэ ў такой буйной аперацыі, выглядае нейкай недарэчнасцю. Адзінае, на чым сапраўды мог настаць Жыгімонт, — каб яму для асабістай аховы (усё ж манарх дзвюх дзяржаў) пакінулі дастаткова сіл ва ўмовах блізкасці ворага. Як далёка ўглыб тэрыторыі непрыяцеля маглі пранікаць маскоўскія загоны і як хутка яны

⁸ Смирнов Н.В. [Форум] // *Studia Slavica et Balcanica Petropolitana* = Петербургские славянские и балканские исследования. 2009. № 1—2. С. 122—123.

⁹ Смирнов Н.В. [Форум]... С. 121.

¹⁰ Филюшкин А.И. [Форум] // *Studia Slavica et Balcanica Petropolitana* = Петербургские славянские и балканские исследования. 2009. № 1—2. С. 129.

гэта рабілі, было добра вядома. Таму 4 тыс. ваяроў давалі гарантыю, што не здарыцца найгоршага ў крытычны момант супрацьстаяння з Масквой — гібелі ці паланення вялікага князя.

У сувязі з прапановамі А. Лобіна наконт суадносінаў сіл у Аршанскай бітве дазволім сабе яшчэ трошкі разважанняў. Атрымліваецца, што колькасць войскаў з абодвух бакоў была прыкладна роўнай. Але прысутнасць значнага кантынгенту лепш падрыхтаваных і ўзброеных наймітаў у падначаленні К. Астрожскага давала яму «якасную» перавагу. Чаму ж тады далёка не найгоршы палкаводзец сваёй эпохі, валодаючы перавагай сіл, абраў выключна абарончую тактыку? Больш за тое, частку артылерыі і пяхоты ён размясціў у засадзе. Чаму гетман быў упэўнены ў тым, што непрыяцель абавязкова заатакуе ягоныя пазіцыі? Чаму Іван Чалядзін і Міхаіл Булгакаў Голіца так настойліва гэта рабілі цягам дня *паасобку*, нават калі ўлічыць іхняе суперніцтва? Няўжо маскоўскія ваяводы былі настолькі тактычна непісьменнымі? Прычым яны мелі магчымасць адступіць не прымаючы бою, сабраць раскіданыя па наваколлях загоны, злучыцца з групойкай войск пад Смаленскам і тым самым павысіць свае шанцы, тым больш, што К. Астрожскі расцягваў бы ўласныя камунікацыі і губляў людзей адсталымі, пераследуючы непрыяцеля. На жаль, гэтыя пытанні застаюцца без адказаў.

Іншы аршанскі «міф» заключаецца ў тым, што пасля цяжкага паражэння маскоўскіх войскаў імператар Свяшчэннай Рымскай Імперыі Максіміліян адмовіўся ад саюзу з Васілём III, а гэта разбурыла вельмі небяспечную для Жыгімонта антыягелонскую кааліцыю. А. Лобін паслядоўна даводзіць (і тут ягоныя аргументы нашмат больш пераканаўчыя), што Максіміліян вёў падвойную гульню, не збіраючыся нават заключаць сапраўднага саюзу з Васілём III. Мэтай імператара было выкарыстаць апошняга ў сваіх знешнепалітычных камбінацыях. Альянс паміж імперыяй і Масквой не меў перспектывы, нават калі б Аршанскай бітвы не адбылося, лічыць аўтар (с. 174—181). Застаецца не зусім зразумелым, чаму Максіміліян увогуле прыкладаў намаганні для стварэння кааліцыі, якой ён на самай справе не жадаў. Безумоўна, неабходна больш шырока паглядзець на міжнароднае становішча ва Усходняй і Цэнтральнай Еўропе, каб ацаніць рэальныя магчымасці і планы Максіміліяна. А таксама адказаць на пытанне: як бы гэтае становішча змянілася ў выніку поўнага паражэння войскаў К. Астрожскага?

У заключэнні А. Лобін сцвярджае, што Аршанская бітва не мела ніякага стратэгічнага значэння. Маўляў, яна не вырвала ініцыятыву з рук Масквы і не пазбавіла яе ваеннага патэнцыялу. Вяртанне Мсціслава, Крычава і Дуброўны — адзіны поспех Вялікага Княства Літоўскага, абумоўлены вынікам Аршанскай бітвы (с. 211). Нельга не выказаць прынцыповую нязгоду з гэтым тэзісам. Той факт, што з 1514 г. і да 60-х гг. XVI ст. Масква амаль не ведала тэрытарыяльных набыткаў на захадзе (а страты былі), сам па сабе даволі красамоўны, нават калі ўлічыць унутрыпалітычны крызіс 30—40-х гг. А. Лобін быццам забывае, што віленскі двор не пачынаў вайны, не імкнуўся да экспансіі на ўсход і не ставіў стратэгічнай мэты захопу варожай тэрыторыі. Канфлікт паміж Вільняй

і Масквой доўжыўся яшчэ 8 год пасля бітвы. На працягу гэтага часу маскоўскім войскам не ўдалося захапіць аніводнага значнага населенага пункта. Няўжо ў выпадку поўнага разгрому войска гетмана К. Астрожскага 8 верасня 1514 г. падзеі развіваліся б па такім жа сцэнары? Казаць, што Аршанская бітва не мела стратэгічнага значэння, значыць дэманстраваць вельмі спрошчаны падыход. А сцвярджанне аўтара пра тое, што перамога К. Астрожскага нават «не переломіла ход кампаніі», выклікае, як найменей, здзіўленне (с. 211). Дзе ж тады працяг наступлення маскоўскіх сіл углыб тэрыторыі ВКЛ восенню 1514 г.?

Можа выклікаць толькі шкадаванне той факт, што ў манаграфіі пра Аршанскую бітву адсутнічае аналіз гэтай падзеі як прыкладу вайсковага мастацтва. Нават калі б войска Вялікага Княства Літоўскага сапраўды не саступала маскоўскаму ў колькасці, перад намі выдатны ўзор тактычнага майстэрства. Па-першае, для Усходняй Еўропы той эпохі гэта вельмі рэдкі выпадак удалага выкарыстання артылерыі супраць жывой сілы непрыяцеля ў полі. Па-другое, нельга не заўважыць тую ролю, што адыграла ў бітве пяхота з агняпальнай зброяй. Агонь драбаў з лесу, спалучаны з агнём артылерыі, выклікаў калапс левага фланга маскоўскага войска, а потым і астатніх палкоў. Гэта вельмі цікава ў сувязі з тым, што менавіта ў пачатаку XVI ст. у Еўропе пачаўся працэс, які называюць «вайсковай рэвалюцыяй», — узрастанне ролі ручной агняпальнай зброі. Паваротнымі пунктамі тут выступаюць бітва пры Чэрынёле 1503 г. і Павіі 1525 г. Па-трэцяе, Аршанская бітва скончылася поўным паражэннем маскоўскага войска. Гібель альбо палон амаль усіх военачальнікаў яскрава пра гэта сведчыць (с. 170). Па-чацвёртае, нават калі колькасныя характарыстыкі А. Лобіна прыняць як рэальныя, Аршанская бітва застанецца адной з найбуйнейшых (калі не самай буйной) у гісторыі супрацьстаяння Вільны і Масквы аж да падзелаў Рэчы Паспалітай. Нездарма яшчэ сярод сучаснікаў яна стала называцца «Вялікай бітвай».

Манаграфія А. Лобіна не пазбаўленая некаторых відавочных памылак і шэрагу сумнеўных аргументаў, якія істотным чынам не ўплываюць на вынікі даследавання. Напрыклад, у спіс удзельнікаў Аршанскай бітвы ўключана памешчыцкая карпарацыя з г. Рослава, што знаходзіцца на поўдні Смаленшчыны (с. 99), а ніжэй утрымліваецца апісанне нападу маскоўскіх войскаў пад камандаваннем пскоўскага намесніка А. Сабурава на гэты горад у 1515 г. (с. 186—187). Дзіўна, але такая супярэчнасць аўтара не бянжэжыць. У летапісным паведамленні аб рэйдзе на Рослаў (*Рославль*) відавочная памылка. Пскоўскаму намесніку няма чаго было рабіць на поўдзень ад Смаленска, а вось здзейсніць напад на *Брыслов ён* мог, па дарозе спаліўшы пасады «под Кажном». У апошняй назве пазнаем сучасную Іказнь, што недалёка ад Браслава. Але маскоўскай служылай карпарацыі ў Рославе на той час таксама не магло існаваць: толькі паводле замірэння 1522 г. горад перайшоў пад уладу Масквы. Відаць, у рэестры палонных перапісчык дапусціў памылку, напісаўшы *Рославль* замест *Переяславль* ці *Ярославль*.

На жаль, А. Лобін, небеспадстаўна крытыкуючы беларускіх аўтараў за «эмоцыянальныя выпадкі» (с. 8), сам раз-пораз дапускае красамоўныя канатацыі.

Калі Жыгімонт Стары перабольшвае поспехі сваіх войскаў — гэта «типичное бахвальство» (с. 62). Аднак падобныя паводзіны з боку маскоўскага пасла характарызуюцца як «дезинформация противника» (с. 31—32). Акцыя К. Астрожскага пад Апочкай у 1517 г. «с треском провалилась» (с. 211), а вось разгром масквічоў пад Оршай такога моцнага шуму, відаць, не нарабіў.

У цэлым манаграфія А. Лобіна пакідае супярэчлівае ўражанне. З аднаго боку, трэба аддаць аўтару належнае за прыцягненне шырокага кола крыніц, новыя падыходы да вырашэння важных пытанняў і некаторыя высновы. З іншага боку, праца мае істотныя недахопы. Адно з асноўных праблем — колькасць маскоўскага войска ў бітве пад Оршай — нельга прызнаць удала вырашанай. Безумоўна, факт з'яўлення манаграфіі сам па сабе станоўчы: яна здольная выклікаць дыскусію і даць новы імпульс вывучэнню вайны 1512—1522 гг. Актуальнасць тэмы павышаецца тым, што неўзабаве надыходзіць 500-гадовы юбілей «Вялікай бітвы».